

De Staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

SECRETARIAAT KIESRAAD

Datum
22 september 2009

Ons kenmerk
2009-0000450467

Inlichtingen
Mw. mr. J. Haring
T 070 426 84 03
F 070 426 64 89

Uw kenmerk
2009-0000351170

Blad
1 van 7

Aantal bijlagen
0

Bezoekadres
Herengracht 21
2511 EG Den Haag

Postadres
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

Internetadres
www.kiesraad.nl

Emailadres
kiesraad@kiesraad.nl

Onderwerp

Advies inzake de wijziging van het Kiesbesluit in verband met de invoering van het stemmen met een stempas in een stembureau naar keuze binnen de eigen gemeente

In uw brief van 30 juni 2009 verzocht u de Kiesraad advies uit te brengen over de voorgestelde wijziging van het Kiesbesluit in verband met de wijziging van de Kieswet en enkele andere wetten houdende invoering van het stemmen met een stempas in een stembureau naar keuze binnen de eigen gemeente (Kamerstukken II 2005/06, 30 569, nr. 2). Met de wijziging van het Kiesbesluit worden de bepalingen die betrekking hebben op het stemmen met de oproepingskaart aangepast aan het stemmen met de stempas. Daarnaast bevat deze wijziging van het Kiesbesluit een verplichting voor de burgemeester om kiezers actief te informeren over de adressen, openingstijden en toegankelijkheid van de stemlokalen en een bepaling waarmee het aantal stembureauleden geflexibiliseerd wordt. Tot slot wordt de mogelijkheid ingevoerd dat kandidaten ervoor kunnen kiezen dat hun adres niet op de kandidatenlijst wordt vermeld.

1. Algemeen

De Kiesraad heeft in een eerder stadium, te weten op 9 december 2005, reeds advies uitgebracht over de wijziging van de Kieswet in verband met invoering van het stemmen in een willekeurig stemlokaal. De Raad zal om deze reden dan ook niet meer ingaan op de inhoudelijke veranderingen die de invoering van het stemmen met een stempas met zich brengt en zal zich beperken tot de wijze waarop de betreffende wijzigingen in het Kiesbesluit tot uitdrukking zijn gekomen. Het wetsvoorstel tot wijziging van het Kiesbesluit bevat echter naast de uitwerking van de betreffende gewijzigde bepalingen uit de Kieswet, ook een aantal wijzigingen die hier geheel of gedeeltelijk los van staan. Aan deze bepalingen zal dan ook meer inhoudelijke aandacht worden besteed.

2. Opmerkingen per onderdeel

Wijzigen bepalingen Kiesbesluit in verband met het stemmen met een stempas

Punt E

Artikel J 2 van het Kiesbesluit wordt aangepast aan de nieuwe situatie dat kiezers kunnen stemmen in een stembureau naar keuze binnen de eigen gemeente en dat niet langer met een oproepingskaart maar met een stempas wordt gestemd. In de stembureaus zal, in plaats van een lijst met alle kiesgerechtigden in een stembedistrict, een uittreksel uit het register van ongeldige stempassen gebruikt worden. Aan de hand hiervan kan worden vastgesteld of personen die zich bij het stembureau melden, tot de stemming kunnen worden toegelaten. In artikel J 2 van het Kiesbesluit worden de gegevens opgesomd die het betreffende register dient te bevatten.

Het tweede lid van dit artikel heeft betrekking op het uittreksel uit dit register dat aanwezig dient te zijn op de stembureaus. Het betreffende lid is negatief geformuleerd en stelt dat het uittreksel uit het register bedoeld in het eerste lid, *niet* de gegevens bevat bedoeld in het eerste lid onder c. Hoewel dit in overeenstemming is met de eerdere regeling in de Tijdelijke experimentenregeling Kiezen op Afstand, zou de Raad er de voorkeur aan geven dit tweede lid positief te formuleren. Dit kan worden bereikt door te bepalen dat het uittreksel alle in het eerste lid genoemde gegevens bevat, *behalve* die genoemd zijn onder c. Zo wordt beter duidelijk welke gegevens het uittreksel wel en niet dient te bevatten.

In aanvulling op het bovenstaande merkt de Kiesraad op dat de term 'uittreksel' zijns inziens in dit verband overigens een ongelukkige term is. Tot op heden was, in het geval met een oproepingskaart gestemd werd, in de stembureaus een uittreksel uit het kiezersregister aanwezig. Het betrof hier een op een bepaald stembedistrict betrekking hebbend uittreksel uit het kiezersregister van een gemeente. In geval gestemd wordt met een stempas is echter niet langer meer sprake van een uittreksel uit het kiezersregister van een gemeente, maar van een register van ongeldige stempassen dat op de stembureaus aanwezig is en voor elk stembureau in de betreffende gemeente dezelfde gegevens bevat (de stempassen die in die gemeente ongeldig zijn verklaard). Het begrip uittreksel is daarom verwarrend. Naar het oordeel van de Raad is het om deze reden wenselijk de term 'uittreksel' te zijner tijd in het Kiesbesluit én de Kieswet te wijzigen in bijvoorbeeld 'afschrift'.

Punt F en Punt G

De Kiesraad kan instemmen met de wijzigingen voorgesteld onder deze punten en ziet hierbij geen aanleiding om nadere opmerkingen te maken.

Datum
22 september 2009

Ons kenmerk
2009-0000450467

Onderdeel
Secretariaat Kiesraad

Blad
3 van 7

Verplichting te informeren over adressen, openingstijden en toegankelijkheid van de stemlokalen in de gemeente

Punt D

Aangezien niet langer sprake is van indeling van de gemeente in stemdistricten en de kiezer niet meer gebonden is aan een vaste stemlocatie, is het van groot belang dat hij weet op welke plaatsen hij in de gemeente kan stemmen. Om deze reden wordt artikel J 1, eerste lid, van het Kiesbesluit, zodanig gewijzigd dat naast de kandidatenlijsten ook de adressen en openingstijden van de stemlokalen ter openbare kennis worden gebracht door ze samen met de kandidatenlijsten aan de kiezers te verspreiden. De Kiesraad heeft in een eerder stadium, in zijn advies van 9 december 2005, geadviseerd de adressen van de stemlokalen ter openbare kennis te brengen en gesteld dat deze openbare kennisgeving gecombineerd zou kunnen worden met de openbare kennisgeving over de stemlokalen die geschikt zijn voor kiezers met een lichamelijke beperking. Ook eventuele afwijkende openingstijden dienen hierbij aangegeven te worden. De openbare kennisgeving zou kunnen plaatsvinden op de in de gemeentelijke gebruikelijke wijze (meestal een huis-aan-huisblad), dan wel bij de huis-aan-huisverspreiding van de kandidatenlijsten. De Raad heeft, gezien het belang van algemene bekendheid, geadviseerd in ieder geval de laatste optie te regelen.¹

De Raad is verheugd te zien dat zijn advies op dit punt is overgenomen. Wel stelt hij zich de vraag wat de exacte regeling is ten aanzien van het bekendmaken van de locaties en openingstijden van mobiele stembureaus. Noch uit het gewijzigde artikel J 1, eerste lid, van het Kiesbesluit, noch uit de memorie van toelichting bij de wijziging van het Kiesbesluit, kan duidelijk worden afgeleid of publicatie van deze tijdstippen en plaatsen ook plaatsvindt tezamen met de verzending van de kandidatenlijsten. In dit artikel wordt namelijk gesproken over 'de adressen en de openingstijden van de stemlokalen' en wordt expliciet bepaald dat tevens vermeld wordt welke stemlokalen voldoen aan artikel J 4, tweede lid, van de Kieswet (stemlokalen die geschikt zijn voor kiezers met een lichamelijke beperking). Niet helder is of ook de zittingstijden en plaatsen van mobiele stembureaus hierin worden meegenomen, nu deze hierin niet expliciet worden genoemd en artikel J 4a van de Kieswet bepaald dat deze ten minste veertien dagen voor de stemming bekend worden gemaakt in de openbare kennisgeving over de aanwijzing van dergelijke stembureaus. De Raad zou het echter ongelukkig vinden als de openbare kennisgeving over mobiele stembureaus niet tevens hierin zou worden meegenomen, mede gelet op de gedachte dat kiezers zoveel mogelijk in de gelegenheid moeten worden gesteld ook van deze stembureaus gebruik te maken en een consequente kennisgeving aan de kiezers wenselijk is. De Kiesraad gaat er evenwel vanuit dat het in de bedoeling van de wetgever ligt dat

---

¹ Advies Kiesraad van 9 december 2005, p. 4.

Datum
22 september 2009

Ons kenmerk
2009-0000450467

Onderdeel
Secretariaat Kiesraad

Blad
4 van 7

deze tijdstippen en plaatsen, naast de openbare kennisgeving die hierover plaatsvindt ten minste veertien dagen voor de stemming, tevens hierin worden vermeld. Omwille van de duidelijkheid adviseert hij echter dit ook zo op ondubbelzinnige wijze in artikel J 1 van het Kiesbesluit, of in ieder geval in de memorie van toelichting bij de wijziging van het Kiesbesluit, op te nemen.

Tot slot wil de Raad graag het volgende opmerken. Het voorgestelde artikel J 1, eerste lid, van het Kiesbesluit bepaalt dat 'de adressen en de openingstijden van de stemlokalen en de kandidatenlijsten ter kennis van de kiezers worden gebracht'. De Raad zou er echter de voorkeur aan geven om de volgorde in de formulering van dit artikel om te draaien en de kandidatenlijsten hierin als eerste te noemen, om het belang daarvan te benadrukken.

Vermelding adres stemlokaal op stempas

In aanvulling op de aanbeveling die de Kiesraad in zijn advies van 9 december 2005 heeft gedaan over openbare kennisgeving van de adressen en openingstijden van stemlokalen, heeft hij geadviseerd in artikel J 7 van de Kieswet met betrekking tot de oproeping van de kiezer te bepalen dat op de stempas de adressen van één of meer stemlokalen worden vermeld. Hoewel hij zich bewust is van het feit dat de wijziging van de Kieswet nu niet ter beoordeling voorligt, is het de Raad opgevallen dat deze aanbeveling niet als zodanig is overgenomen, nu in artikel J 7 van de Kieswet een dergelijke zinsnede niet is opgenomen. De Kiesraad heeft echter vernomen dat op de stempas een mogelijkheid komt om het dichtstbijzijnde toegankelijke stemlokaal voor de kiezer te melden.²

Hoewel de Raad er begrip voor heeft dat er klaarblijkelijk voor gekozen is een dergelijke bepaling niet in de Kieswet of het Kiesbesluit zelf op te nemen, maar in het model stempas, vindt hij het jammer dat het vermelden van het adres van het dichtstbijzijnde stemlokaal niet tot een verplicht onderdeel is gemaakt. Uiteraard dient kiezers met de komst van het stemmen in een willekeurig stemlokaal de mogelijkheid te worden gegeven optimaal gebruik te maken van het feit dat hij niet meer gebonden is aan een vaste stemlocatie en worden alle locaties ter openbare kennis gebracht. Het was evenwel naar zijn oordeel wenselijk geweest de dichtstbijzijnde locatie als verplicht item op de stempas te vermelden, nu immers de verwachting is dat een groot deel van de kiezers zijn stem zal uitbrengen in het voor hem dichtstbijzijnde stemlokaal.

---

² Nieuwsbrief gemeenteraadsverkiezingen van 8 juli 2009 van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Datum
22 september 2009

Ons kenmerk
2009-0000450467

Onderdeel
Secretariaat Kiesraad

Blad
5 van 7

Flexibilisering aantal stembureauleden

Punt B

In het nieuw in te voeren artikel E 1 van het Kiesbesluit wordt bepaald dat het stembureau bestaat uit een minimum van drie leden en een maximum van zeven leden. Deze bepaling maakt het mogelijk verschillen aan te brengen in het aantal stembureauleden. Deze nieuwe bepaling hangt hoogstwaarschijnlijk samen met de recente ervaringen rond het stemmen in een willekeurig stemlokaal bij de verkiezingen voor het Europees Parlement in juni 2009. De Kiesraad is blij te zien dat met de mogelijkheid van flexibilisering van het aantal stembureauleden gehoor wordt gegeven aan de opmerkingen die na afloop van de verkiezingen door gemeenten zijn gemaakt over de werkdruk van stembureaus.

Adresvermelding op de kandidatenlijst

Punt C

Met de voorgestelde wijziging van artikel H 2 van het Kiesbesluit wordt het kandidaten mogelijk gemaakt om te besluiten dat hun adres niet op de kandidatenlijst wordt vermeld, teneinde hun privacy zoveel mogelijk te waarborgen.

De Kiesraad vindt het in beginsel positief om te zien dat gehoor is gegeven aan zijn oproep aandacht te besteden en een regeling te treffen voor de problemen die in de praktijk ontstaan ten aanzien van de vermelding van adresgegevens van bedreigde kandidaten op de kandidatenlijst. De Raad heeft eerder, in zijn advies van 16 november 2007, gewezen op deze problematiek.³ Tot op heden is in artikel H 2 van het Kiesbesluit bepaald dat kandidaten met vermelding van hun adres op de kandidatenlijst geplaatst worden. In de praktijk blijkt dit, vooral waar het bedreigde kandidaten betreft, problemen op te leveren. Deze kwestie doet zich overigens ook voor bij het afleggen van ondersteuningsverklaringen door ondersteuners van de partij. Zowel de kandidatenlijsten als de eventueel daarbij overgelegde ondersteuningsverklaringen worden op grond van artikel I 3 van de Kieswet namelijk ter inzage gelegd ter secretarie van de gemeenten en zijn daarmee dus openbaar.⁴ In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen in november 2006 werd algemeen aangenomen dat het niet de bedoeling kon zijn dat bedreigde kandidaten die beveiligd werden, met vermelding van hun woonadres op de kandidatenlijsten zouden komen. Aangezien de huidige formulering in de Kieswet weinig – ofwel geen – ruimte bood om dit niet te doen, is uiteindelijk tijdelijk voor de interpretatie gekozen dat een briefadres kan worden

---

³ Advies Kiesraad van 16 november 2007 naar aanleiding van de evaluatie van de Tweede Kamer-, provinciale staten en Eerste Kamerverkiezingen in 2006/2007.

⁴ In geval van verkiezingen voor het Europees Parlement worden zij ter inzage gelegd ter secretarie van de Kiesraad.

Datum
22 september 2009

Ons kenmerk
2009-0000450467

Onderdeel
Secretariaat Kiesraad

Blad
6 van 7

aangemerkt als adres op de kandidatenlijst in plaats van een woonadres. Hoewel de Kiesraad zich kon vinden in deze tijdelijke oplossing, was hij van mening dat een briefadres in principe niet kan worden beschouwd als een woonadres en heeft hij geadviseerd de huidige regeling op dit punt aan te passen zodat zij aansluit bij de huidige praktijk. De Raad heeft in het kader hiervan voorgesteld in de Wet Gemeentelijke basis administratie (hierna: Wet GBA) een expliciete regeling te treffen voor bedreigde kandidaten en in het Kiesbesluit een verwijzing aan te brengen naar deze uitzondering in de Wet GBA. Dit zou het mogelijk maken voor bedreigde kandidaten om met vermelding van een briefadres deel te nemen aan de verkiezingen. De Kiesraad heeft hierbij ook de opmerking gemaakt dat hij met het oog op de transparantie van het verkiezingsproces van oordeel is dat vermelding van een briefadres van kandidaten op de lijst een uitzondering op de regel moet blijven en dat in algemene zin geaccepteerd moet worden dat de openbare rol die kandidaten op de lijst van een politieke groepering wensen te vervullen, met zich brengt dat hun adresgegevens in beginsel openbaar zijn.

De Raad heeft kennis genomen van de wijze waarop in het Kiesbesluit uitwerking is gegeven aan een oplossing van de hiervoor genoemde problematiek en wil hierbij de volgende kanttekening plaatsen. Met de voorgestelde regeling wordt het voor alle kandidaten mogelijk er voor te kiezen hun adres niet op de kandidatenlijst te vermelden. Hoewel de Raad onderschrijft dat dit voor een bepaalde categorie kandidaten, te weten bedreigde kandidaten, zeker wenselijk is, is het naar zijn oordeel gelet op de algemene functie van kandidaten echter niet raadzaam dat deze optie voor alle kandidaten wordt opengelaten. De nu voorgestelde regeling heeft het risico in zich dat in de toekomst het merendeel van de kandidaten ervoor zal kiezen om zijn adres niet te vermelden. Dit is in meerdere opzichten niet wenselijk. In de eerste plaats zullen zij, zeker voor wat gemeenteraadsverkiezingen betreft, minder herkenbaar en bereikbaar zijn voor de kiezer. Dit staat op gespannen voet met de openbare rol die zij vervullen, iets waar de Kiesraad al eerder op gewezen heeft. In de tweede plaats zullen kandidaten niet langer op gelijke wijze op de lijst worden vermeld. Ook wordt geen onderscheid gemaakt tussen kandidaten die bedreigd worden en kandidaten bij wie dit niet het geval is. De Kiesraad geeft u dan ook in overweging de gekozen oplossing nader te bezien.

Tot slot merkt de Raad op dat het hem is opgevallen dat artikel R 2, eerste lid, van het Kiesbesluit, dat betrekking heeft op de wijze van vermelding van kandidaten op kandidatenlijsten voor de Eerste Kamerverkiezingen, niet is gewijzigd. Dit artikel luidt dan ook nog steeds: 'Een kandidaat wordt op de kandidatenlijst vermeld met naam, voorletters, geboortedatum, adres en woonplaats. Achter de voorletters kan tussen haakjes de roepnaam van de kandidaat worden vermeld.' De Kiesraad gaat ervan uit dat wijziging van dit artikel per abuis achterwege is gelaten en raadt u aan dit artikel alsnog in overeenstemming te brengen met het gewijzigde artikel H 2 van het Kiesbesluit.

Datum
22 september 2009

Ons kenmerk
2009-0000450467

Onderdeel
Secretariaat Kiesraad

Blad
7 van 7

3. Conclusie en samenvatting

De Kiesraad heeft kennisgenomen van het voorstel tot wijziging van het Kiesbesluit in verband met de invoering van het stemmen in een willekeurig stemlokaal en heeft hierbij enkele kanttekeningen geplaatst:

- geadviseerd wordt artikel J 2, tweede lid, van het Kiesbesluit zodanig aan te passen dat dit positief in plaats van negatief geformuleerd is. Op deze manier wordt beter duidelijk welke gegevens het uittreksel uit het register ongeldige stempassen dient te bevatten;
- omwille van de duidelijkheid wordt geadviseerd in artikel J 1 van het Kiesbesluit, of in ieder geval in de memorie van toelichting bij de wijziging van het Kiesbesluit, op ondubbelzinnige wijze op te nemen dat de openbare kennisgeving over de tijdstippen en plaatsen van mobiele stembureaus, naast de publicatie die ten minste veertien dagen voor de stemming plaatsvindt, tevens plaatsvindt tezamen met de verzending van de kandidatenlijsten en openbare kennisgeving van de adressen van reguliere stemlokalen;
- het was naar het oordeel van de Raad wenselijk geweest de dichtstbijzijnde stemlocatie als verplicht item op de stempas te vermelden nu immers de verwachting is dat een groot deel van de kiezers zijn stem zal uitbrengen in het voor hem dichtstbijzijnde stemlokaal;
- de gewijzigde regeling ten aanzien van de adresvermelding van kandidaten op de kandidatenlijst biedt naar het oordeel van de Raad geen wenselijke oplossing voor de problematiek rond de adresvermelding, aangezien geen onderscheid wordt gemaakt tussen bedreigde kandidaten en kandidaten bij wie dit niet het geval is. De gewijzigde bepaling maakt het mogelijk dat alle kandidaten ervoor kunnen kiezen hun adres op de kandidatenlijst achterwege te laten. Hierdoor komt de herkenbaarheid en bereikbaarheid van kandidaten in het gedrang, hetgeen op gespannen voet staat met de openbare rol die kandidaten vervullen;
- Ten slotte werden enkele redactionele opmerkingen inzake de voorgelegde artikelen gemaakt.

De Kiesraad geeft u in overweging het voorstel op deze punten te herzien.

Plaats: Den Haag

Datum: 22 september 2009

w.g. G.J. Schutte

w.g. J. Schipper-Spanninga